

Egenintresse, allmänintresse och det gemensamma bästa
av Jan Tullberg

Manuskript snarlikt artikel publicerad i tidskriften

Ekonomisk debatt

Årgång 23

Nummer 8

Sidorna 651-656

Egenintresse, allmänintresse och det gemensamma bästa

av Jan Tullberg

Filosofiska diskussioner om egenintresse och allmänintresse förs oftast i moraliserande termer istället för i analytiska. Det är därför väl motiverat att hugga tag i de undantagsfall som med intellektuella argument förespråkar altruism. Den följande artikeln passar på att använda boken *Det gemensamma bästa* som en konkretisering av den respekterade proaltruistiska inställningen. Artikelns syfte är dock inte primärt att belysa bokens kvaliteter, utan att söka ge ett svar på vilka normer som leder mot det gemensamma bästa.

Statsvetaren Leif Lewin har i sin bok gjort en intressant undersökning av olika studier rörande främst ”plånboksröstning”. Utifrån dessa drar han mer generella slutsatser, men detta med ett resonemang, som enligt min uppfattning kräver en djupare granskning.

Lewin börjar med en ambitiös genomgång av public choice-skolans teorier om väljarnas preferenser. Han protesterar mot att politikens centrala budskap kan beskrivas som: ”Give me your vote and I’ll give you somebody else’s money”. Lewin framför naturligtvis inte den naiva protesten att det ju inte alls låter så i demokratiernas valdebatter. Det finns nog inte en enda politiker som haft denna slogan på sin affisch, och har någon försökt, så är det föga troligt att han blev vald. Ingen public choice-förespråkare har dock hävdats att det låter så, men att detta ändå är det centrala budskapet under ytan. Det ytliga budskapet har en mer sentimental framtoning av typen: ”de gamla har en social rättighet att få en rimlig standard, därför vill vi i P-partiet höja pensionerna med 100 kr i månaden.” Pensionären har ingen svårighet att avkoda detta till ”jag får 100 kr mer i månaden om P-partiet vinner.” Budskapet går fram och framställningen är mindre stötande för dem som riskerar att få betala.

Lewin är inte ute efter att angripa eller försvara den politiska debattnivån, utan vill besvara en mer central fråga. Röstar medborgaren i realiteten efter vem som bjuder mest eller efter något annat kriterium? Han kommer fram till att den genomgående slutsatsen av en stor mängd undersökningar är att väljaren primärt inte röstar på det parti som erbjuder mest och bäst valfläsk, utan på det parti som han tror bäst kommer att sköta landets ekonomi.

När Lewin skall åskådliggöra väljarens alternativ utifrån egenintresset och allmänintressets perspektiv visar han en figur med två cirklar som delvis täcker varandra.

Egenintresse

E

G

A

Allmänintresse

Det gemensamma bästa

Det område som täcks av både egenintresset och allmänintresset kallar Lewin "det gemensamma bästa". Det ligger nära till hands att tro att han vill betona detta område, ja kanske rent av förespråka det. Begreppet har också lyfts fram och blivit titeln på boken. Dessutom är konklusionen av hans analys att väljaren söker ett beslut inom denna streckade sektor. För att tydliggöra alternativen har jag i Lewins figur lagt in E för beslut som följer egenintresset men inte allmänintresset, A för de som följer allmänintresset men inte egenintresset, samt G för de som följer både egen- och allmänintresset.

I boken *Det gemensamma bästa* står motsatsen mellan marknad och demokrati i centrum, men det finns också likheter dem emellan som tycks slående. I en motsvarande figur för marknadens beslut eftersträvas E initialt, men alla E kan inte uppnås. Vi vill alla ha bra betalt för vår gamla bil, men vi måste hitta ett pris som också är i en annan persons intressesfär. Lösningen blir "den osynliga handen" som styr de faktiska överenskommelserna till marknadens G. I demokratin måste man också hitta lösningar som är realistiska; det upplysta egenintresset söker demokratin G. Lewin diskuterar huruvida marknad eller demokrati presenterar valalternativen på det klaraste och tydligaste sättet och bedömer demokratin som mer "genomskinlig". Han bevisar knappast en demokratisk överlägsenhet, men tillbakavisar på ett övertygande sätt public choice-skolans tes om demokratisk underlägsenhet; att demokratin styr mot E-lösningar. Demokratin E är rimligtvis sämre än marknadens G, men det blir en öppen fråga huruvida demokrati eller marknad är bäst om det upplysta egenintresset styr mot G också i demokratin.

Att diskutera utifrån figurens tre grupper kan ses som en naturlig grund för resonemanget, men Lewin ställer sig frågan om det gemensamma bästa primärt är egenintresse eller allmänintresse och reducerar därigenom diskussionen till två perspektiv. Men kan man verkligen se det som en fråga om flaskan är halvfull eller halvtom, och låta ett positivt sinnelag fälla avgörandet? Lewin bestämmer sig för att G framförallt är allmänintresse för han ser egenintresset som kortsiktigt och begränsat. Det ger hans bok en mer tilltalande slutsats i den dominerande altruistiska traditionen. Från att ha varit ett poängterat område, blir nu G upplöst och diskret anslutet till A. Den här artikeln ämnar dock inte låta G försvinna från centrum.

Inte bara tolkningen av G, utan också väljarens väg fram till G är av centralt intresse. Egenintresset ger en rationell förklaring som låter mycket rimlig inte minst för att den överensstämmer så väl med marknadens problematik. Väljaren noterar det valflask som erbjuds,

men han bedömer också realismen i erbjudandet. Vad han är intresserad av är sin totala välfärd, inte bara en speciell bidragskomponent. En välskött ekonomi för landet har en rad positiva effekter för honom och en misskötsel drabbar honom. Vid en dålig ekonomisk utveckling finns en uppenbar risk att hans fläskben kommer att återtas. Kommer verkligen hans grupp att få det bättre och alla andra grupper få det sämre? Han måste höra till en liten mycket privilegierad grupp för att så skall vara fallet. De flesta väljare är just vanliga väljare och kan därför inte av närmast definitionsmässiga skäl vara en liten privilegierad grupp. Att rösta efter vad man tror är partiernas förmåga att sköta landets ekonomi framstår som ett beslut helt enligt det rationella egenintresset.

Om vi istället nalkas G utifrån allmänintresset så finns det ingen lika stark förklaring varför valen skulle hamna just i G snarare än A. Folk röstar efter det som anses gott och bra för alla - men varför välja landets ekonomi framför alternativ som mer u-hjälp? De renläriga altruisterna uppmärksammar det egoistiska inslaget i ekonomisk tillväxt och förespråkar mer oegennyttiga alternativ. Den som däremot ser egenintresset som en klok restriktion kommer till en syn på G som nära överensstämmer med den vars perspektiv utgår från egenintresset. Enbart hänsyn till allmänintresset leder däremot inte hela vägen fram.

När Lewin försvarar det förtjänstfulla med demokratins G i jämförelse med marknadens G, så argumenterar han också indirekt mot dem som angriper demokratin från mer antagonistiska utgångspunkter. Demokratins fiender har alltid hållit upp ett högt A som förespråkas av de upplysta och jämfört det med de okunniga väljarnas inskränkta E-perspektiv. Lewin har ju övertygande argumenterat att det är G, inte E, som gäller i realiteten. Detta försvagar dock den retoriskt lockande möjligheten också för honom själv att argumentera för A som om E var det enda alternativet.

För att motivera den altruistiska ambitionen följer ett välbekant teoretiskt resonemang. Det är en modell som fört till märkliga slutsatser många gånger förr - fångens dilemma. Två fångar har båda att välja mellan att samarbeta eller tjalla. Eftersom besluten sker självständigt och simultant kan man inte anpassa sitt beslut efter hur den andre gör. Det bästa för vardera fången är om den andre samarbetar och han själv tjallar, näst bäst är att båda samarbetar, näst sämst att båda tjallar på varandra och det sämsta utfallet är att själv samarbeta och den andre tjallar. Siffror som ger denna hierarki mellan de fyra möjliga utfallen är själva premissen för problemet. Situationens logik styr fångarna till att tjalla, för om den andre har valt att tjalla så hamnar man i det näst sämsta situationen istället för den sämsta, och om den andre har valt att samarbeta så hamnar man genom att tjalla i den bästa istället för den näst bästa lösningen. Vad den andre än gör är det rationellt att tjalla. Ett förväntat resultat blir att båda tjallar och hamnar i den näst sämsta situationen. Den näst bästa situationen, att båda samarbetar, är ju en bättre situation, men hur kan man komma dit?

I en strävan att beskriva fångarnas dilemma som ett stort problem som tarvar altruism behöver Lewin kreativitet. Egoismen blir framför allt kortsiktighet och dumhet, och den egoistiskt lönsamma samarbetslösningen blir adlad till altruism. Det är naturligtvis ett sätt att göra altruism bättre än egoism, men kan ett sådant resonemang övertyga? Med en moraliserande vinkling kan man naturligtvis hävda att valet står mellan egoism och altruism, men fångens dilemma är ett problem om fyra alternativ. Det verkligt altruistiska är naturligtvis att själv

samarbeta och låta den andre tjalla och därigenom minimera sitt straff; så handlar en osjälvisk människa. Är ens medfånge en altruist har man möjlighet att vara den framgångsrika snyltaren och uppnå den bästa lösningen för sig själv. Problematiken uppstår av att ingen av fångarna är en frivillig altruist - en realistisk bedömning som det inte finns anledning att blunda för. Frågan är hur man skall komma till ett ömsesidigt lönsamt samarbete, det upplysta egenintressets G? Hur komma bort från en vanlig, försiktig egoism och en ovanlig, orättvis altruism?

En lösning på frihetens problem är alltid att avskaffa friheten. Istället för en handlingsfrihet som onekligen resulterar i många suboptimala beslut, så finns alternativet med den goda auktoriteten som väljer rätt åt människorna. Rätten att suboptimera ersätts med en skyldighet att lyda optimala beslut. Optimeringens främste kandidat är den upplysta despotin som presenterats i många skepnader. Kungar av Guds nåde, kommunism, katolska kyrkan, nationalsocialism mm. Erfarenhetens tyngd talar för hypotesen att de liberala lösningarna - i marknad som demokrati - kan vara bättre trots sina uppenbara suboptimeringar. Den upplysta despotin har ju haft problem både med upplysta mål och effektiva genomföranden.

Lewin hör naturligtvis inte till den upplysta despotins proselyter, utan till en annan grupp, "de demokratiska altruisterna", de som vill ena en demokratisk väljarkår kring högre och gemensamma ideal. Inget fångar in den åsikten så väl som John F Kennedy i sitt installationstal som president: "Ask not what your country can do for you, ask what you can do for your country". Lewin följer den traditionen med en operationell definition av allmänintresset: "Vad som är ett allmänintresse likställs med vad folkets valda representanter förklarar vara ett allmänintresse". Politikerna bestämmer att det skall sättas en man på månen, föras "en fast neutralitetspolitik" osv, och sedan skall väljarna bedöma hur väl politikerna lever upp till det målet; målet som definitionsmässigt är allmänintresset. Detta tycks mig som en högst tvivelaktig och begränsad form av demokrati. Vad säger att A verkligen är ett bra mål? Avståndet till despotins förespråkare tycks också besvärande kort. Finns det någon despot som inte har framfört Kennedys budskap, låt vara retoriskt mindre fulländat, till sina undersåtar? Om inte, kan det då vara denna högtaktade inställning som skiljer det godas förespråkare från det ondas?

Om allmänintresset inte tyglas av väljarnas egenintresse kan det hamna var som helst inom en godtycklig cirkel. Det finns inte mycket som talar för att allmänintresset verkligen är bra, annat än att det har försetts med en positiv etikett. Ett exempel som manar till viss eftertanke är den operationella definition som var populär i de kommunistiska staterna; arbetarklassens intressen är det som kommunistpartiets centralkommitté förklarar vara arbetarklassens intressen. Efter oräkneliga brott beskrivna som A finns ett uppenbart intresse för en kvalitetskontroll. En kandidat - som Lewin noterar men sedan överger - är väljarnas upplysta egenintresse.

Det mest intressanta inlägget om fångens dilemma är enligt min uppfattning de experiment som genomfördes av Robert Axelrod där olika dataprogram ställs inför upprepade fångens dilemma, dvs en serie simultana val mellan samma parter. Det visar sig att det rationella egenintresset löser detta framgångsrikt med reciproka strategier; samarbete uppmuntras med samarbete och svek möts med svek. Om flera samarbetsituationer följer på varandra så uppnås samarbetets fördelar i "framtidens skugga" - detta utan en överhet som genomdriver "optimala" beslut och utan en altruistisk moral.

Lewin kommenterar med elegant ironi flera exempel på andra forskare som framhåller sina teorier, samtidigt som de åberopar tung empiri pekande i motsatt riktning. Dessvärre visar han en liknande faiblesse när han skall integrera Axelrods resultat med sin egen modell. Vad gäller mänskliga motiv kan man välja att i det längsta tro på mycket osannolika bevekelsegrunder. Men för dataprogram finns ingen sådan möjlighet. Att Axelrods experiment är ett argument för altruism och allmänintresse är inte bara en osannolik utan en helt omöjlig tolkning. Experimentet är ett entydigt inlägg för det upplysta egenintresset och kemiskt fri från altruistisk moral. Dessvärre är denna märkliga tolkning av fångens dilemma Lewins huvudresonemang för altruismens förtjänster.

Det gemensamma bästa berör tre vägar till G; marknadens osynliga hand, väljarens upplysta egenintresse och slutligen "framtidens skugga". Stundtals noterar Lewin att dessa ju är i harmoni med det rationella och långsiktiga egenintresset, men denna insikt förbleknar snabbt vid antaganden om att det är genom att underordna sig ett allmänintresse som individen hamnar rätt. Lewin binder av oklara skäl upp sig vid hypotesen att det är allmänintresset som är drivkraften till G. Vad värre är, han öppnar därigenom dörren från G till A.

Önskemålet att förespråka altruism leder till en osystematisk betraktelse. Lewins slutsats blir att allmänintresset råder i politiken, men inte direkt genom en mycket högstämmd altruism, utan indirekt genom en konsekvensetik med inarbetade regler som harmoniserar med allmänintresset. Lewin tonar ner det normativa och söker en balanserad deskriptiv bild; altruism är vanlig och bra, även om dess möjligheter inte skall förstöras till Rousseauanska visioner. Om han följt det resonemang han påbörjat och de data han redovisat, hade han kommit till helt andra rekommendationer. I stället för att fastna för ett nyanserat, reserverat och konventionellt stöd till altruismen finns grund för en hård kritik.

Om man kommit till slutsatsen att G ofta är väljarnas faktiska val, så bör man testa den demokratiska hypotesen att det också är ett bra val normativt sett. Väljarna kan naturligtvis emellanåt missta sig vad som verkligen är G, men det tycks ändå som ett starkt alternativ till en inskränkt egoism och en pretentiös altruism. Den reformistiska operationella frågan blir då: "Vad kan göras för att öka frekvensen G-beslut och minska A och E?"

Ett enkelt och effektivt råd till politikerna och media vore att debatten borde koncentreras till de stora frågorna som också reellt är avgörande för väljarnas val. Vi har i debatten en omfattande diskussion om små privatekonomiska konsekvenser som rimligtvis pågår därför att politiker och journalister inte läst de undersökningar Lewin redovisar. På ledarplats talas visserligen om vikten av ansvar och koncentration på de stora frågorna, men på mittuppslaget slås tabeller upp med framräkning av "vinnare" och "förlorare" ner till 50-öringen. Politikern fruktar att en viktig målgrupp står som "förlorare". Kan en karensdag vid sjukt barn leda att alla småbarnsmödrar byter parti? Politikerna skyndar ut och försäkrar hur väl de vill människor sådana som just jag, hur gärna de vill ge oss en extra slant. Visste politikerna bättre kunde de sluta fiska röster med valgodis och rikta in mer kraft på seriösa lösningsförslag på stora frågor.

Lewin framhåller högst berättigat genomskinlighet som en dygd, att alternativen blir tydligt och ärligt presenterade. Altruismen ger politikerna en möjlighet att locka några väljare utan att stöta

bort andra. De flesta plånboksmutor presenteras av naturliga skäl som altruism; ingen mottagare missar erbjudandet om en förmån och förslaget görs mer ogenomskinligt. En del av denna retuscherung är att göra betalaren otydlig - besparingar, ekonomisk tillväxt, de rika etc - en annan är att göra transaktionen till en altruistisk plikt. Är betalningen både oklar och på något diffust sätt en skyldighet för någon annan person, så minskar incitamentet att ifrågasätta den. Altruism befrämjar moraliserande, lågkvalitativa och ogenomskinliga beslut. Genom att förespråka altruistiska skyldigheter skaffar politikerna sig ökade möjligheter att frigöra sig från väljarnas egenintresse. Dessvärre har politikernas fria visioner ofta resulterat i påtagliga nackdelar för medborgarna.

Vill man minska inriktningen mot de smala plånboksfrågorna måste man ifrågasätta de altruistiska banderoller under vilka dessa frågor förs fram. Såväl E som A är hot mot en väl fungerande demokrati och de är två hot som låter sig väl förenas. Lewin och andra förespråkare för altruism borde noga överväga en radikal omvärdering. Ryggraden i demokratin är väljarnas upplysta egenintresse, inte den tarvliga kombinationen av altruistiska paroller och nödtorftigt skylda privata förmåner. Den altruistiska attityden har knappast gjort sig förtjänt av ytterligare uppmuntran.

Ref.

Axelrod, Robert. *The Evolution of Cooperation*. Basic Books, New York, 1984
Lewin, Leif. *Det gemensamma bästa*. Carlsson Bokförlag, Stockholm, 1988